

PÓTÓ JÁNOS

Terek és nevek

Köztérelnevezések a szimbolikus politika
tévútjain*

Vannak témák, amelyeket csak akkor érdemes elővenni, ha a múlt nagyon összeér a jelenrel, azaz ha a jelen teszi fel a kérdést, miszerint hogyan is volt ez korábban? Ez a téma ilyen, így lehetőségünk sem lenne a jelen vonatkozásait kikerülni. A közterek átkeresztelésének húsz esztendeje, a rendszerváltozás után volt nagy divatja – érthetően, hiszen a Bastille lerombolása óta a gyökeres politikai fordulatok velejárója az előző rendszer jeleinek, szimbólumainak eltüntetése. Aztán a buzgalom lelohadt, s joggal írhatta Ráday Mihály 1998-ban a *Budapest teljes utcanévlexikona* című kötet bevezetőjében, hogy „Hézagpótló ez a kötet [...], s remélhetően hasznos kézikönyv marad évtizedekig. Ez egyben – reményeim szerint – azt is jelenti, hogy az »utcakeresztelgetés« folyamata olyan mértékben lelassul, esetleg megáll, hogy átdolgozott kiadásra hosszú ideig nem lesz szükség.” A városvédő reménye azonban mára hiú ábrándnak bizonyult, mivel a 20. században csúnyán eltévedtünk, és ma újra ott bolyongunk az utcanevek dzsungelében.

Bármilyen furcsa ugyanis, az utcanevek elsődlegesen nem arra valók, hogy elhunyt nagyjaink emlékét megőrizték. Lehet ilyen funkciójuk is, de csak másod-harmadlagosan, ráadásul az emlékkörzésnek vannak hatékonyabb műfajai és technikái. Kétségtelen azonban, hogy olcsóbb és gyorsabb nincs.

Egyediség és stabilitás

Valaha egyértelmű volt, hogy a Vörösvári utca Pilisvörösvárra tart, hogy a Bécsi út is arra vezet, csak egy távolabbi célállomásra kaptak a nevét, hogy a Templom utcában katolikus, a Calvin közben református templom, a Tanuló utcában pedig iskola áll, no meg hogy a Sajka, Evező és Dereglye utcák bokra a Dunához vezet – hogy csak Óbudáról és Újlakról válasszunk példákat a 19. század végéről. Mert valaha tudtuk, hogy a közterületek elnevezéseinek elsődlegesen a városban való tájékozódást, a helyek megtalálhatóságát kell szolgálniuk. Ezt pedig az egyediség és a stabilitás biztosíthatná, azaz hogy minden köztérnévből lehetőleg csak egy legyen egy településen, illetőleg hogy az adott

---

* Az MTA Történettudományi Intézetében 2011. október 25-én elhangzott előadás szövege.

közterület minél hosszabb ideig viselje ugyanazt a nevet. Nemcsak azért, hogy ne szórjunk ki vagy ne szórássunk ki mással fölöslegesen pénzt és időt irat-, bélyegző- és utcatáblacserére, nem is csak azért, hogy a régebbi térképek (s ma már a GPS-ek tegnapi szoftverei) is használhatóak legyenek, hanem elsősorban azért, hogy ne kergessük az örületbe a város lakóit és főleg a tavalyi útikönyvvel a kezükben idelátogatókat.

A stabilitásra vagy hagyományőrzésre Angliát szokták példaként felhozni, hogy ugyanis Shakespeare korabeli szövegeket nyugodtan lehet mai London-térképpel a kézben olvasgatni: az utcák és terek, ha megvannak, még mindig ugyanazokat a neveket viselik. És hogy milyen neveket, az sem zavar igazán senkit. Nézzünk egy egészen szélsőséges példát. 2011. október 11-én mutatta be a brit miniszterelnök „Az Egyesült Királyság A-tól Z-ig” című bélyegsorozat első darabját. A világsajtót bejáró fotón David Cameron a világ talán legismertebb kapuja, a Downing Street 10. bejárata előtt áll kezében a bélyeg felnagyított képével, melyen ugyanez a kapu, az Egyesült Királyság egyik szimbóluma látható.

A Downing Street majd' 330 éve viseli nevét, és 1735 óta van itt a mindenkori brit miniszterelnök otthona és hivatala. De a britek sem nagyon szokták emlegetni, bár számon tartják, hogy kiről is van elnevezve az utca. George Downing 26 évesen, 1650-ben már Cromwell kémszervezetének vezetője volt, miután alig néhány éve tért vissza Amerikából, ahol ifjúkorát töltötte. Majd parlamenti képviselő, diplomata lett, bizalmas tagja Cromwell belső körének. Cromwell halála után átállt II. Károly oldalára (1660), több volt képviselőtársát juttatta vérpadra királygyilkosságért, őt pedig lovaggá ütötték (1660), majd bárói címet kapott (1663). Egy kortárs (és királypárti, Samuel Pepys) naplójában a korabeli közvéleményt tolmácsolva „hitszegő gazembernek” nevezte Downingot, s évszázadokkal később még az – életútját egyébként hűvös tárgyilagossággal ismertető – *Encyclopædia Britannica* is így összegzi pályafutását: „Downing ritkán kamatoztatta nagy tehetségét országa javára, személyiségét pedig az árulás, a szolgálalkúság és a háládatlanság jellemezte. Az »ez egy George Downing« kifejezés szólássá vált New Englandben az olyan kétszínű ember jelölésére, aki eljátszotta a hitelét.” A másik oldalon pénzügyi tehetségét emlegetik, hozzátéve mindig, hogy pénzéhsége és kapzsisága is jól dokumentált. Ennek kapcsán lett az utca névadója is, hiszen még Cromwelltől kapott egy telket a Cityben, a Whitehall és a St. James's Park között, s három évtized múlva, az 1680-as évek elején ő építtette fel az egész utcát annak valamennyi házával. Magától értetődött, hogy róla nevezték el. Hogy Downingot ráadásul csak a gyors haszonszerzés vezette, mutatja az épületek gyatra minősége: a házak többségét már a 19. század elején-közepén lebontották, csak négy maradt az eredeti tizenötből (vagy húszból, ez máig vitatott). Churchill – aki szintén lakott a híres kapu mögött – írja világháborús memoárjának II. kötetében (*The Second World War. II. Their Finest Hour*): „A Downing Street 250 éves, roska-tag házakból áll, amelyek olcsón épültek, hogy hasznot hozzanak a vállalkozóknak, akinek a nevét viselik.”

Mint említettem, a Downing Street 10. két és háromnegyed évszázad óta a mindenkori brit miniszterelnök otthona, s mivel ez tulajdonképpen három egymás mögötti épület komplexuma, ha zavart volna bárkit is lakói közül a bejárat címe, áthelyezhette volna másik irányba a főbejáratot. De nem zavart, Cameron is büszkén pozol a Downing Streeten. Így hívják – és kész.

A funkciótól a személynevekig

De térjünk vissza Magyarországra, pontosabban Budapestre, hiszen példáinkat innen fogjuk majd hozni. A város utcanév-történetének öt korszakát szokták megkülönböztetni, ebből az első kettő, a középkori és a török kiűzése utáni, tehát a spontán köztérelnevezés kora nem lehet ma itt témánk. Pest, Buda és Óbuda egyesítésekor, 1873-ban 618 nevesített közterület volt a városban, a korábbi névadási szokásoknak megfelelően rengeteg azonos névvel, hiszen spontán módon mindenütt jellemzően védőszentekről, helyi foglalkozásokról, ott élő nemzetiségekről, jellegzetes épületekről, irányukról vagy jellegükről, azaz valamilyen funkciójukról nevezték el az utakat és tereket.

Hivatalosan 1847-ben kapott először nevet pesti közterület: József nádor halála után az ő emlékére a Palatin Gasse, később Nádor utca. Jellemző a visszafogottságra, hogy – bár nyilván mindenki tudta akkor, hogy József nádorról van szó – az utca csak a „tiszttség” nevét kapta, a személyét nem. Stablnak is bizonyult, csak Münnich Ferenc tudta kiszorítani 120 év után, de csak két évtizedre. Ferenc József azonban már személyében, teljes névvel kapott teret a Lánchíd pesti hídfőjénél 1858-ban (erre még visszatérünk), majd a városeyesítéskor sétányt is a Belvárosban, amelyből hamarosan rakpart lett (1879). A 20. században mindkettőt többször is átkeresztelték, de a dolog azért nem annyira egyszerű, hogy a személynév nem lehet stabil. Hiszen Erzsébet királynéről is még a neoabszolutizmus idején neveztek el teret, majd 1882-ben városrészt és körutat, s a tér neve 1946-ig, a körúté 1950-ig változatlan maradt. Deák Ferencről spontánul még életében, sőt még a kiegyezés előtt neveztek el utcát és teret, utcát valószínűleg kettőt is. A belvárosi tér és utca nevéhez azóta sem nyúlt soha senki, a terézvárosi utca nevét pedig 1874-ben azért változtatták Szondi utcára, hogy ne legyen a városban két Deák utca. De még csak nem is kellett Erzsébet királynénak vagy Deák Ferencnek lenni ehhez: élete utolsó évtizedét Hunfalvy János is a róla elnevezett vízivárosi utcában élte le, ráadásul – Deákkal ellentétben – a saját házában is, s az utcanév máig változatlan.

A közterületek elnevezése általában önkormányzati feladat, ettől eltérő megoldás csak Budapesten alakult ki. A Fővárosi Közmunkák Tanácsát (FKT) 1870-ben hozták létre (1870:10. törvény), és sok egyéb funkció mellett ez a testület rendelkezett fennállásának csaknem nyolc évtizede alatt „az utcák és közterek elnevezéséről és a házszámok szabályozásáról”. Először, 1874-ben csak az utcanévadásnál követendő elveket határozták meg, miszerint: minden közterületnek legyen neve, minden név lehetőleg csak egyszer szerepeljen a városban,

valamint hogy a személynevek helyett előnyben kell részesíteni a funkcionális (irányt vagy ott álló épületet stb. jelölő) neveket.

Ezen elvek mentén a Közmunkatanács először is a német utcanevek magyarosításával foglalkozott. Ezt nem érdemes részletezni: egyszerűen lefordították a neveket. Pontosabban hivatalossá tették a neoabszolutizmus másfél évtizede alatt nemzeti felbuzdulásból és ellenállásból végbement spontán magyarosítás eredményeit. Néha becsúszott hiba is, például a Franz Unger kovácmester belvárosi házáról és műhelyéről elnevezett Unger Gasse esetében, amely a feltételezett „elírást” „korigálva” a Magyar utca nevet kapta (1874) és őrzi máig. De előfordult visszánemetesítés is, pontosabban az eredeti, a korábbi spontán magyarosításnak áldozatul esett név visszaállítása. A vízivárosi Karpfen Gasse például simán megkapta a Ponty utca nevet (máig), az ekkor már hol Pontykő, hol Kőponty utcaként emlegetett józsefvárosi közterület nevéből azonban valaki – helyesen – kihallotta az eredeti Karpfenstein nemesi családi előnevet. Abban viszont már nem vagyok olyan biztos, hogy jó ötlet volt az utcának ezt a nevet adni. Akkoriban azonban még nem támasztottak olyan követelményt az utcanevekkel szemben, hogy azoknak könnyen kiejthetőnek, leírhatóak és megjegyezhetőnek kell lenniük. Állítólag ez volt Budapest egyetlen olyan utcája, ahol soha nem történt bűncselekmény vagy bármi egyéb, feljegyzésre érdemes esemény. Ennek miérettől és hogyanjáról árulkodik egy korabeli anekdota is, miszerint egy fuvaros lova megdöglök a Karpfenstein utcában egy kereszteződés közelében. Kiszáll a közeg, hogy rögzítse a tényállást, s felpillant az utcanévtáblára, a helyszín miatt, ugye. Megvakarja a fejét, majd a fuvaroshoz fordul: – Mondja kend, tudja hogy hívják azt a keresztutcát? – Magdolna utca alássan. – No, húzzuk csak akkor át ezt a dögöt! – vágja át a gordiuszi csomót a rendőr. (1945-től Karácsony Sándor utca.)

A magyarosítás mellett az FKT a három egyesített város utcaneveinek egységesítését is elvégezte. A spontán névadás következtében ugyanis sok azonos utcanév volt a három városban. Fő utca volt például a Vízivárosban és Újlakon, a Belvárosban, a Lipótvárosban, a Ferencvárosban pedig kettő is (Kis és Nagy). Csak a vízivárosi maradt meg (máig), a többi új nevet kapott. Ahol lehetett, az eredeti funkciót megtartó szinonimával vagy valami tartalmi hasonlósággal próbálták megoldani az átkeresztelést: így lett a vízivárosi Schul Gasséból Iskola utca, az óbudaiból meg Tanuló utca, az egyik terézvárosi Kirchen Gasséból Érsek utca, a másiktól meg Próféta utca, a Dreifaltigkeits Platzból a Várban Szentháromság tér, Óbudán Szentlélek tér, a három Schifmanns Gasséból csak a terézvárosi maradt Hajós utca, a Vízivárosban Csónak utca, Óbudán Naszád utca lett belőle, és a sort még sokáig folytathatnánk.

Ugyancsak az egységesítést szolgálta, hogy az FKT eltörölte a számneveket a köztérnevekből, abból a meggondolásból, hogy sorszámnevet a házak viselnek. Tucatnyi utca kapta nevét az ott álló – vagy valaha ott állt – vendéglőről, fogadóról, ezek elnevezése pedig gyakorta kezdődött a „Zwei” vagy „Drei” számnevekkel. Ezeket aztán először lefordították, majd a számnevet elhagyták (Dob, Rózsa, Pipa, Mozsár vagy Kapás utca stb.), vagy új, ekkor még túlnyomórészt

funkcionális nevet kapott a közterület: a Drei Herzen Gasse (Országút) például Téglá utca lett a közeli téglavető után.

Az FKT gyakorlatát sokáig ez jellemezte: a hagyományörzés és a funkcionális. Néha a két elvet egymás ellen kijátszva. Jó példa erre a rövidke lipótvárosi Bank utca. A 19. század első felében a Koth Gasse, azaz Sár utca nevet viselte, egyértelműen jelezve nem létező burkolatának eső utáni állapotát. 1846-tól Promenaden Gasse a neve (Sétatér utca vagy Séta utca, mindkét változatot használták), mert a Váci országúttól az ebben az évben az Újépület (Neugebäude) előtt megnyílt, Széchenyi által alapított első városi Sétatérre vezetett. Így a hivatalos neve is Sétatér utca lett 1874-ben. 1897-ben lebontották az Újépületet, és 1905-ig kiépült a Szabadság tér a környező háztömbökkel együtt, s ezáltal a Sétatér megszűnt önálló tér lenni, része lett a Szabadság térnek. Azonnal reagált erre az FKT, s már a következő évben átkeresztelte Bank utcának, mert az utca és a tér új sarokháza az Osztrák–Magyar Bank épülete lett (ma a Magyar Nemzeti Bank). A funkcionalitás, az irányjelölés tehát itt még a hagyománynál is fontosabbnak bizonyult.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1874-es elveket csak 1902-ben cserélte le írott szabályzattal (3465/1902. sz. FKT-határozat). Ennek öt pontjából három a személynevekkel foglalkozik, vagyis: élő személyről csak kivételes esetben és a jelenlévők 2/3-os többségével lehet közterületet elnevezni, személynevet csak új közterület kaphat (azaz kizárják az átkeresztelés lehetőségét), illetőleg ilyen előterjesztésekről a tanács titkosan szavaz. (Ugyanekkor került be a szabályok közé a könnyű kiejthetőség követelménye.) Nem véletlen a szigorítás a személynevek esetében, hiszen kezdetben csak módjával és történelmi nevekkel, de a dualista korszak második felében már egyre növekvő arányban és éppen csak elhunyt pillanatnyi vagy valódi nagyságokat megtisztelve megkezdődött a közterületek személynevekkel történő megjelölése.

Az utcanevek a szimbolikus politika szolgálatában

A személyekről való köztérelnevezések szaporodtával és mind általánosabbá válásával a 20. század folyamán kettős veszélyhelyzet teremtődött meg. Egyrészt annak veszélye, hogy az elhunyt (vagy még élő) nagyság rokonai, párt- vagy munkatársai stb. azonnal közterületen szeretnék látni a nevét, lehetőleg a centrumban és széles, hosszú utcán vagy nagy téren. Sikerük mindenkor csupán a lobbizó csoport érdekérvényesítési képességétől függ. S mivel elhunyt (vagy még élő) nagyságból mindig több van, mint új, nevet még nem kapott közterületből (s ezek is jellemzően a város külső területein található), megkezdődik az átkeresztelés.

Az „ősbűnt”, a szimbolikus politika utcanevekben való megjelenését, azaz a közterületek csak és kizárólag politikai propagandaszempontok szerinti elnevezését az I. világháborús fellángolás hozta magával. A Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) már 1914 szeptemberében megkapta Vilmos császár nevét, 1915 tava-

szán pedig a kiskörút többi szakaszának neve is áldozatául esett a háborús hisztériának: a szövetséges uralkodók nevét vették fel. A Vámház körútból (korábban Mészáros utca) így lett Ferdinánd bolgár cár út, a Múzeum körútból Mehmed szultán út, a Károly-kaszárnyáról elnevezett Károly körútból pedig Károly király út. Az FKT 1874-es elveiből és 1902-es szabályaiból itt már csak annyi maradt, hogy egyik uralkodó sem viseli sorszámát.

Az ilyen, politikai és propagandisztikus indíttatású elnevezésekben kódolva van a másik veszélyforrás. Az első, mint láttuk, az elhunyt (vagy élő) személy híveié, a második pedig az ellenfeleie. Gyökeres politikai változás ugyanis az ilyen nevek esetében automatikusan beindítja a köztérátnevezések lavináját, éppúgy, mint ahogy a szobrok hullása is mintegy szerves részévé vált a rendszerváltozásoknak. 1918–1919 forradalmi adják meg az alaphangot: a vesztes háború után magától értetődően eltűnnek a szövetséges uralkodók nevei, az utak visszakapják régi elnevezésüket, kivéve a Károly körút, hiszen „Károly” még a „király” nélkül sem maradhatott: lett belőle Nép körút. Ez egyben már jelzi a másik fő csapásirányt is: az 1918-as népköztársaságból és az 1919-es tanácsköztársaságból visszatekintve a királyság és a királyi család tűnt vállalhatatlannak a múltból. Ferenc Józsefet nem kímélik: teréből Október tér, rakpartjából Petőfi és Kossuth rakpart lesz. A királyi család tagjaival azonban kíméletesebbek: csak a titulusokat törlik – és ezzel persze a személyhez kötődést. Így lesz a Rudolf trónörökös térből Rudolf tér (ma Jászai Mari tér), a Főherceg Sándor utcából Sándor utca (ma Bródy Sándor utca) stb. Az 1918–1919-es átkeresztelések logikáját jól mutatja, hogy az Erzsébet tér és körút marad, az Erzsébet királyné útja azonban Zrínyi Ilona út lesz. Maradandó nyomot azonban e téren sem hagyott a nép- és a tanácsköztársaság, hiszen az ekkor éppen feloszlott FKT 1919 őszén újra felállva gyorsan visszaállítja a világháború előtti állapotot.

A politikai rendszer változott, a módszer azonban maradt: a politikai átkereszteléseknek ettől kezdve nem lehet gátat szabni. Már 1920-ban Horthy Miklós út lett a Fehérvári útból (ma Fehérvári út és Bartók Béla út), ahol Horthy a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre. (Az irányjelölésnek és a propagandának ez az összekapcsolása 1945 után majd a Vörös Hadsereg utakkal válik tömegessé országszerte: azokat az utakat jelölik így mindenhol, amelyeken a szovjet csapatok bevonultak a településre.) Később majd a Körtér is Horthy nevét kapja (ma Móricz Zsigmond körtér), és az akkori Budapesten még három közterület, a későbbi Nagy-Budapest területén pedig összesen huszonkettő. Horthy Istvánról csak halála után neveztek el utat, de akkor azonnal: a korábbi Vámház körutat; Horthy Miklósnéról viszont Pestújhelyen már 1932-ben volt utca elnevezve. Apponyi Albert 1921-ben, 75. születésnapjára kapta ajándékba az FKT-től belvárosi terét (korábban Kígyó, később, 1953-tól Felszabadulás, ma Ferenciek tere), s a várbeli Bástya sétány is 1931-ben, Bethlen miniszterelnöksége utolsó évében lett gróf Bethlen István bástyasétány (ma Tóth Árpád sétány).

Pedig 1929-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsa is módosított a saját szabályzatán (13.011/1928. sz. FKT-határozat). Új propagandaelemként jelent meg

ebben, hogy az elnevezéseknél a helyi földrajzi és történeti vonatkozások mellett „az elszakított országrészek jó hangzású helység- és egyéb neveit kell figyelembe venni”. Ezeket az új településrészeknél általában utcanév-bokorban adták. A Szent István-kertvárosi Hargita teret például 1932-től a Nagyenyed, Torockó, Fogaras, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Abrudbánya, Brassó stb. utcák környékeztek. 1950 után ezek többségét átkeresztelték, 1990 után viszont mint eredeti, első nevet visszakapták az utcák. A politikai kötődés teljesen nyilvánvaló: a két világháború között az irredenta propaganda részei voltak, 1945 után pedig a szocialista tábor országainak érzékenységét sérthették ezek a nevek.

Személyekről való elnevezésnél a Közmunkatanács 1929-es szabályzatában is maradt a titkos szavazás és a kétharmados többség követelménye, általános alapelvként viszont kimondták, hogy „személyekről életükben és elhalálkozásuk után 10 év eltelte előtt nem lehet közlekedésre szolgáló közterületet elnevezni”. Persze azért beépítették a kiskaput is: a tanács tagjainak legalább háromnegyede kétharmados többségű döntéssel kivételt tehet e szabály alól. A már felsoroltakon kívül ezt a felmentést Mussolini kapta meg 1936-ban úgy, hogy a magyar revíziót támogató, november 6-ai milánói beszéde után egy héttel, november 13-án már szerelték is a táblákat az Oktogonon Mussolini veje, Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter jelenlétében. Ugyanekkor, még a lord életében lett Rothermere utca a lipótvárosi Balaton utcából, két évvel később pedig a Körönd kapta a Hitler tér nevet (ma Kodály körönd). A krisztinavárosi Alkotás utca viszont már a miniszterelnök halála utáni évben (1937) kapta Gömbös Gyula nevét, Rákosi Jenő híveinek pedig majdnem ki kellett várni a szabályzatban kiszabott tíz évet: csak hét évvel az író halála után, 1936-ban lett a józsefvárosi Flór utcából Rákosi Jenő utca (ma Márkus Emília utca).

1945 után aztán nemcsak ezeknek kellett menniük, hanem megkezdődött egy négy évtizedig tartó, ideológiai-politikai alapokon álló átkeresztelési folyamat. A szocialista korszak az utcaneveket már egyértelműen a propaganda részének tekintette, s ennek megfelelően az egyre általánosabbá váló, személyekről történő köztérelnevezésekhez a neveket a hazai és nemzetközi munkásmozgalom távolabbi és közeli történetéből merítette. A Közmunkatanács csak rövid ideig asszisztált ebben a folyamatban, hiszen 1948-ban törvény rendelkezett megszüntetéséről (1948:44. törvény), s köztér-elnevezési feladatkörét a főváros kapta.

Ha a korszak végéről, 1990-ből tekintünk vissza, azt kell mondanunk: mennyiségét tekintve a négy évtized nem hagyott jelentős ideológiai nyomot Budapesten, hiszen a város akkori, mintegy hét és fél ezer közterületéből négyszázegynéhányat, körülbelül 6%-ot kereszteltek vissza főként ideológiai okokból. A negyven év folyamatos át- és újra keresztelése miatt azonban a tényleges mennyiség gyakorlatilag megállapíthatatlan, hiszen a koalíciós és a sztálinista korszak politikai névadásai nagyrészt már korábban eltűntek, egy részük a Nagy-Budapest létrehozását követő, 1952–1953-as egységesítési törekvések következtében, más részük a politikai változások miatt a Kádár-korszakban. Az elsőre példa lehet a nyilasok által meggyilkolt szociáldemokrata Mónus Illés, aki-

nek nevét Budapesten két, az 1950-ben Budapesthez csatolt városokban és községekben további hat közterület kapta 1945–1948 között, ebből 1954-re egy maradt. De még Vörös Hadsereg útját is kereszteltek át, igaz, már az 1960-as években – és csak kettőt a hétből. 1962-ben viszont Sztálin neve teljesen eltűnt a budapesti utcanévjegyzékből, aligha függetlenül a Szovjetunióban ekkor zajló politikai változásoktól, mint ahogy az 1946-ban elnevezett Vorosilov út is 1961-ben, ráadásul még névadója életében lett Népstadion úttá. (Az ugyancsak 1946-os Tolbuhin körút viszont maradt 1990-ig, hiszen névadója már 1949-ben meghalt, így a Sztálin utáni hatalmi játszmákban már nem szerepelt. Ma sokad-szorra ismét Vámház körút.) Sztálin egyébként 1945 és 1953 között fokozatosan foglalta el a főváros hét közterületét, de 1953-ban már a kivonulás is megkezdődött. Az 1946-tól Sztálin térnek hívott Erzsébet tér 1953-ban Engels nevét kapta, ez a Sztálin tér elnevezés azonban egyszerűen csak áthelyeződött a Terézvárosba, a Sztálin-szobor körüli új teresedésre. Ugyanekkor viszont az egységesítés jegyében elvették Rákosligetől a Sztálin útját.

A köztérelnevezések jogát és feladatát az FKT-től megöröklő Fővárosi Tanács három évtizedig tulajdonképpen a Közmunkatanács gyakorlatát folytatta. Mint láttuk: neveztek el élő személyekről is utcákat, s 1950 után igyekeztek érvényt szerezni az „egy név egy településen csak egyszer” elvnek – persze a sok, helyben tradicionális Kossuth teret és Petőfi utcát csak ritkítani tudták. 1976-ban jelenik aztán meg az első központi intézkedés az utcanevek megállapításának szabályairól, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökének rendelete (1/1976. [III. 15.] sz. MTTH-rendelet). Ez részben vissza-, részben előrelépés az FKT 1929-es szabályzatához képest: előrelépés, mert kiskapu nélkül mondja ki, hogy „élő személyről utcát elnevezni nem szabad”, ugyanakkor visszalépés, mert egyrészt a halál után nem ír elő várakozási időt, másrészt nem a fővárosban, hanem a főváros kerületében nem lehet azonos nevű közterület. Az ennek végrehajtásáról szóló fővárosi tanácsrendelet (7/1976. [XII. 31.] sz. Föv. Tan. rendelet) – a minisztertanácsi rendelet előírásait is becikkelyezve – tulajdonképpen az elmúlt harminc év gyakorlatát rögzítette: továbbra is a Fővárosi Tanács döntött minden utcanév esetében. Kimondta továbbá, hogy nem lehet megváltoztatni a védetté nyilvánított utcaneveket, továbbá „általában az olyan utcák neveit, amelyekből a fővárosban csak egy van”. Nem vált tehát kizárttá, de így tulajdonképpen lehetségessé sem, hogy egy-egy elhunyt nagyságról több kerületben is utcát nevezzenek el. A városi centrum vonzereje viszont ezzel növekedett, nagyobb lett az átkeresztelés veszélye, s a siker csupán az örökösök lobbijának erejétől függött. Csak néhány példával szemléltetve: Münnich Ferenc a halála után azonnal fontos utcát kapott a Lipótvárosban (Nádor utca), Ilku Pál azonban csak a halála után kilenc évvel és Újpesten. Komócsin Zoltán pedig oly hirtelen lett térré Szegeden (ahol a testvére volt az MSZMP megyei titkára), hogy Budapest már nem is forszírozták.

Ezt a veszélyforrást igyekezett kiküszöbölni a Fővárosi Tanács 1990 elején hozott, már a rendszerváltozás folyamatába illeszkedő rendelete (9/1989. [1990. I. 31.] sz. Föv. Tan. rendelet), mely előírta: „Személyről utcát elnevezni halála

után legalább 25 év elmúltával lehet.” Igaz, ez a rendelet a díszpolgárokat még kivette a 25 év hatálya alól, de az ezt módosító három évvel későbbi (13/1993. [IV. 30.] sz.) fővárosi önkormányzati rendelet törölte ezt a bekezdést, azaz a 25 éves moratórium mindenkire vonatkozott. Visszatérve az évszázados alapelvekhez, a rendelet azt is kimondta, hogy „előnyben kell részesíteni az irányjelölő és a helyhez kötődő neveket az emlékállító utcanevekkel szemben”, továbbá új elemként azt is, hogy „az elnevezéstől számított tíz éven belül nem lehet utcanévet változtatni”. A rendelet a döntéshozást is decentralizálta: csak a több kerületet érintő közterületek elnevezését és a személynévvel történő elnevezést tartotta meg a Fővárosi Tanácsnak (később Önkormányzatnak), a többit a kerületekre bízta.

Ezen elvek alapján zajlottak le aztán a visszakeresztelések az 1990-es évek első felében, amelynek főbb mutatóit már említettem, s amelynek végén Ráday Mihály az utcakeresztelés megállásában reménykedett.

Újrakezdjük?

Ezt a stabilnak bizonyult jogi keretrendszert változtatta meg a Fővárosi Közgyűlés 2011. március 23-án hozott módosító rendelete: egyrészt a huszonöt évet öt évre szállította le, másrészt még ez az öt év sem érvényes a fővárosi díszpolgárokra (11/2011. [IV. 4.] sz. Főv. Kgy. rendelet). Az április 6-ai közgyűlés pedig rapid módon elhatározta (20/2011. [IV. 6.] sz. Főv. Kgy. rendelet), hogy személyről szóló utcaelnevezés esetén eltekinthet attól a tilalomtól, miszerint meglévő közterületi nevet nem lehet egy másik közterületnek adni, azaz lehet több egyforma név is a városban.

Két évtizeddel a rendszerváltozás után tehát újraindulni látszik az átkeresztelési buzgalom. A Roosevelttérről kezdődött, ezt 2011. április 6-án nevezte át a Fővárosi Közgyűlés Széchenyi István térre. (Ehhez kellett a felmentés a párhuzamos elnevezési tilalom alól, azaz egyetlen átkeresztelés miatt változtatott jogszabályt a közgyűlés.) A 19. század elején Saltz Platz (Só tér), illetve Saltzamt Platz volt a neve az itt található Királyi Sóhivatalról, majd volt Zimmerer Platz (Ács tér) és Auslade Platz (Kirakodó tér vagy Rakpiac) a hajóállomás okán, a Lánchíd megépülte után pedig Lánchíd tér lett 1858-ig, mikor is az uralkodó látogatásának emlékére Ferenc József tér lett – egy rövid intermezzo által megszakítva (1918–1919-ben Október tér az őszirózsás forradalom tiszteletére) – egészen 1946-ig. Ekkor kapta az amerikai elnök nevét.

Hagyomány tehát lett volna bőven, de Széchenyi ellen sem lehet persze kifogás. Hacsak az nem, hogy Budapesten ez a 17. róla elnevezett közterület, s az V. kerületben is volt már rakpartja és utcája. Most lett tere is. Ezzel a döntéssel mind a stabilitás, mind az egyértelmű azonosíthatóság elve sérült. S még valami más is. Bár a döntéshozók a folyamatnak csak egyik oldalát hangsúlyozták, hogy ugyanis ők Széchenyiről akarják elnevezni a teret, ugyanakkor Roosevelttérről meg kellett azt fosztani. Ennek súlyát kívánta csökkenteni a

főpolgármester, kijelentve: „Rooseveltről egy másik budapesti közterületet el fogunk nevezni.” De ez a jövődő aktus ismét csak két alapelvet fog sérteni. Megint átkeresztelés lesz, gyengül tehát a stabilitás, továbbá Roosevelt neve, miként eddig sem, a jövőben sem fog megfelelni a könnyen kiejthetőség és leírhatóság követelményének. A kiejtési gond tehát csak áthelyeződik majd a város egy másik részébe.

Április 27-én újabb 26 közterület elnevezéséről döntött a közgyűlés, túlnyomó többségében, 25 esetben személynévvvel jelölve 4 korábban névtelen területet, valamint 9 nem személynévet viselő és 12 korábban is személynévvvel megjelölt közterületet. Van közöttük néhány visszakeresztelés, többségük azonban átkeresztelés. Zömmel futballisták, színészek, írók, '56-osok – nem is velük lenne baj, hanem inkább az elvett nevekkal. (Bár Jerzy Popiełuszko és Elvis Presley nevének írásával és kiejtésével lesznek még gondok.) Rákóczi híd például bárhol lehet az országban (leginkább talán Sárospatakon), Lágymányosi híd azonban csak Lágymányoson. Kár érte. Néhány át- vagy visszakeresztelés azonban rendkívül különös.

Nézzük először a 26 új névből az egyetlen olyant, ahol a korábbi személynévből lett nem személynév, a Petermann bíró utca Nándor utcává történő visszakeresztelését. A budai Várban a Bécsi kapu teret a Kapisztrán térrel összekötő rövid kis utcácskáról van szó, de ki is volt Petermann bíró, vagy ahogy újabban a történetírás nevezi, Peturmann rektor? Buda előljárója volt 1304–1307 között, aki miután a pápai legátus kiátkozta a budai polgárokat, a helyi papokkal válaszul kiátkoztatta a pápát és a magyar püspöki kart, mivel a budai polgárok Vencelt akarták királynak, nem pedig a pápa által támogatott Anjou Károlyt. 1954-ben, mikor az utca a Petermann bíró nevet kapta, ez az antiklerikális szál lehetett a névadás ideológiai alapja. Korábban, több mint egy évszázadra visszamenően Nándor utca (Nandor Gasse) volt, csak hogy ez a Nándor utca akkor a Nándor térbe torkollott, amit északnyugatról a Nándor (Ferdinánd) laktanya határolt (a mai Hadtörténeti Múzeum), s a mai Anjou bástya neve is Nándor bástya (korábban Ferdinand Bastei) volt. Visszatért tehát 2011-ben a történelmi elnevezés – az azt értelmező-magyarázó történelmi környezet nélkül. S az is borítékolható, hogy a Ferdinánd nevet magyarító Nándort sokan Nádorként fogják érteni-használni – hiszen létezik ilyen nevű közismert utca a pesti Lipótvárosban –, miként már az átnevezésről szóló első híradásokban is keveredett a Nándor és a Nádor.

A Moszkva tér szintén csupán visszakapta „eredeti” nevét, s lett Széll Kálmán tér. Nehéz lenne megmondani, hogy mi is itt a tényleges tradíció, hiszen ennek a területnek 1929-ig nem volt neve. Téglavető s a hozzá tartozó gödör, tó, télen jégpálya volt ott, meg minden más. 1929-től 1951-ig volt Széll Kálmán tér, majd 1951-től 2011-ig Moszkva tér. Huszonkét év hagyománya áll szemben hatvan évvel. 1951-ben nyilván nem volt ideológiamentes az átkeresztelés, de Moszkva is hosszabb ideig volt Oroszország fővárosa, mint a Szovjetunióé, s nem melleleg ma is az. Széll Kálmánból a címzéseken nyilván nagy százalékban lesz majd „Szél”, a köznyelvben meg biztosan visszatér a régi „Kalef”. S a vele

szinte egybenyló Széna tér is okozhat gondokat: hallottam már a Széna Kálmán teret is keresni.

A leginkább különös vagy talán a legösszettebb minden bizonnyal a Köztársaság tér átkeresztelése II. János Pál pápa térére. S hogy a legeket folytassuk: ez Budapest legnagyobb tere és talán az egyik legelhanyagoltabb. Ráadásul – ellentétben annyi más fővárosi térrel – templom sincs itt, nemhogy katólikus, semmilyen.

De nem is az új név a különös – bár számot, különösen sorszámot tartalmazó nevet nem szerencsés közterületnek adni –, hanem a régi elvetése. A Köztársaság tér helyének neve a 18. század végén Bauer Markt(platz) (Parasztpiac[tér]) volt, a reformkorban Lóvásár tér, majd az első hivatalos keresztelésben, 1873-ban Új vásár tér lett. 1902-ben az akkor már divatos politikai keresztelésben az ugyanakkor elhunyt egykori miniszterelnök, Tisza Kálmán nevét kapta, majd 1946-ban, ismét politikai keresztelésben a Köztársaság nevet, az ugyanekkor végbement államformaváltás szimbolikus megörökítéseként. 2011-ben viszont lecserélték a hat évvel korábban elhunyt, s az átkeresztelés után néhány nappal boldoggá avatott II. János Pál pápa nevére. Indoklás nincs – mármint arról, hogy miért éppen a Köztársaság tér elnevezése lett nemkívánatos, hiszen az államforma ma is köztársaság, ha a hivatalos országnévből éppen azokban a hetekben ki is került ez az új alkotmány révén. A háttérben megbúvó szándék azonban kitapintható.

A Kádár-korszak politikai eróziójának egyik oka az 1956-os forradalom lefajtott emlékezete volt, így az 1989–1990-es rendszerváltással létrejött politikai rendszer egyik legitimációs történeti tartópillére 1956 lett (Nagy Imre-temetés, az új országgyűlés első, szimbolikus törvénye 1956-ról, október 23-a nemzeti ünneppé tétele stb.). A forradalom képén azonban ott éktelenkedik egy szégyellni való, sötét folt: az MDP budapesti központjának október 30-ai ostroma után a parlamenterek és a magukat megadó védők kivégzése és a holttestek meggyalázása. A Köztársaság téri pártház előtti gyalázatos lincselés képei bejárták a világot, s a Kádár-rendszer mindvégig e valóban szörnyű fotókra mutogatott végső érveként, ha az „ellenforradalmárok” elleni fellépést, azaz saját legitimációját kellett erősíteni. Ráadásul ez az egyetlen történelmi esemény fűződik a térhez, annak nevéhez, s a Köztársaság tér neve ezt a történetet és ezeket a képeket hívja elő a történelemben kicsit is tájékozott ember képzeletében. Aligha járunk tehát messze a valóságtól, ha úgy gondoljuk, hogy a tér nevének megváltoztatása a helyhez kapcsolódó történeti emlék gyengítését célozza. Hiszen az emlékezet helyekhez is kötődik, s ha megszüntetik a hely könnyű azonosíthatóságát, az emlék is fakulni kezd. A Köztársaság tér nevének kimetszésével a főváros vezetése tehát jelentős plasztikai műtétbe kezdett az 1956-os forradalom képén, kezdődhet az emlékezet átstrukturálódása. A többi nyugodtan rá lehet bízni az időre.

Mintha...

Hasonló szándék munkál az egész szimbolikus politizálás mögött, amibe a főváros vezetése most belekezdett. A 20. századi rendszerváltozások kialakítottak egy mintát arról, hogy milyen szimbolikus elemek kísérnek egy valódi politikai változást. A látvány szintjén pedig ennek legfontosabb elemei az emlékművek és az utcanevek. A főpolgármester már rámutatott az elvitetendő emlékművekre: Szabadság téri szovjet emlékmű (1945), Károlyi Mihály szobra (1975) és az '56-os emlékmű (2006), kicövekelve ezzel a korszak(ok) határait, amit szerinte a feledésbe kell taszítani. Ezt végrehajtani macerásabb, konkrét lépésként tehát elsőként jöttek az utcaátnevezések. Ezekhez ugyanis csak akarat kell és politikai többség. A politikai rendszerváltozás díszleteinek megteremtése folyik tehát, mintha egy tényleges rendszerváltozás hónapjait élnék. Mintha.

Azt láttuk tehát, hogy a funkcionális vagy semleges mező rovására hogyan terjedt a 20. század folyamán a politikai elnevezések divatja. Ma azonban a konkrét neveknél aggasztóbb a jogszabályi környezet felpuhítása. Például a 25 évi moratórium lecsökkentése 5 évre. Lehet már válogatni a közelmúltból, a rendszerváltozás utáni időszakból is. Pedig nem szerencsés a sietség. Eme veszély példajaként álljon itt a Kádár-korszak irodalmi közéletének egyik ismert alakja, aki 2004-ben halt meg, s „a kerület emlékező közönsége és a család” már 2007-ben domborműves emléktáblát állíttatott egykori lakóháza falán. Két év múlva, 2009-ben aztán kiderült, hogy az illető 1957-től az állambiztonság igen aktív ügynöke, besúgója volt. Az emléktábla meg ott van az épület falán. Mi ilyenkor a teendő?

Szokták mondani, hogy az utcanevek – miként a temetők sírkőfeliratai – egy település múltjának lexikon-szócikkei, és helyes olvasat mellett intéseket tartalmaznak a jövőre nézve is. Ezzel az előadással, a veszélyek és tévutak megmutatásával erre az utóbbira szerettem volna helyezni a hangsúlyt.

JÁNOS PÓTÓ

PLACES AND NAMES

THE NAMING OF PUBLIC PLACES IN THE WRONG WAYS OF SYMBOLIC POLITICS

The lecture, which was held on 25 October 2011 in the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, presents the legal background and the practice of the naming of public places at Budapest from the second half of the 19th century until now. The starting point is 1873, when, after the union of Pest, Buda and Óbuda, the standardization and Hungarianization of names in a still predominantly German-speaking city now called Budapest was an urgent task. The aim of the street names was then merely to help the identification of places, an aim best served by individuality and stability of the names.

The denomination of public places with personal names, and thus the adding to the functions of street names those of memory and propaganda, became ever more

frequent from the turn of the 19th and 20th centuries. Alongside a growing number of monuments, the practice of street naming then also became part of symbolic politics. The spreading practice of naming public places after persons proved dangerous in the course of the 20th century from two aspects. One likely probability was that the relatives, friends and fellows of any great person, whether already dead or still alive, would like to see him immediately eternalised in a public space, possibly in the city centre and in a long wide street or a huge square. Another, related source of danger was that profound political changes would launch an avalanche of renaming public places, just as the demolition of public statues was an integral part of the shift from one political regime to another.

The lecture follows the appearance of symbolic politics, the content of which may have differed in the successive periods, but the aim of which remained the same, from the first wave of renaming motivated by political propaganda (1914–1915) to the change of regime which took place in 1989–1990. The situation appeared near to consolidation in 1990, when, parallelly to the massive renaming process which was destined to efface the ideological traces of the socialist period, it was ordered that at least 25 years would have to pass after the death of any person before a public place could be named after him/her. This legal framework, which proved to be remarkably stable for two decades, was softened up by the municipality of Budapest in 2011, which lowered the duration of the moratorium from 25 to merely 5 years.

The last part of the lecture analyses the recent great wave of renaming public places which took place in the spring of 2011, and points to the political motivations which emerge in the background. What we are dealing with is the setting up of the scenery for shifting the political regime, as if we were in fact living through the period of such a political shift. As if.

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet